

ЗАСОБИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ НА ЛЮДИНУ

В наш час очевидним є факт, що глобалізаційні процеси в Україні розгортаються протирічливо, викликаючи негативні соціальні наслідки. Вітчизняні ЗМІ популяризують масову, споживацьку культуру, формують шаблонне, стереотипне уявлення про успіх в житті і способи його досягнення. Все це проходить на фоні визнаного теоретиками і практиками помітного зниження загальноосвітнього і культурного рівня більшої частини населення. В таких умовах з'являється можливість активного маніпулювання індивідуальною і масовою свідомістю.

Мета статті - характеристика засобів психологічного впливу на людину.

Типи маніпуляцій як індивідуальною, так і масовою свідомістю в залежності від предметної галузі соціальних відносин можна розподілити на: економічні, політичні, бюрократичні, ідеологічні, психологічні.

Економічне маніпулювання починається з використання складного матеріального стану людини, коли вона погоджується на будь-яку роботу за мізерне винагородження. Затримки заробітної плати, пенсій, стипендій, підвищення розміру виплат при випереджаючих темпах інфляції, зменшення купівельної спроможності людей - це приклади економічного маніпулювання, здійснюваного керівництвом різних рівнів. З іншого боку, ультимативні вимоги трудових колективів, страйки, невиконання своїх обов'язків стосовно економічних та господарських договорів вважаються прикладами маніпулювання по відношенню до керівництва організацій та підприємств.

Політичне маніпулювання базується на декларуванні, нав'язуванні народу цілей і лозунгів відмінних від тих, що відповідають переконанням. Це може бути фальсифікація інформації стосовно реального політичного стану,

рейтингу політичних діячів, ситуативне використання тих чи інших політичних партій в своїх цілях і т.і.

Бюрократичне маніпулювання передбачає будь-яку імітацію бурхливої діяльності: зволікання з вирішенням питань, створення штучних адміністративних перепон, роздування штату працівників, проведення безплідних дискусій, засідань.

Ідеологічне маніпулювання проявляється в ігноруванні існуючої системи цінностей або в створенні нової – такої, що виправдовує досягнення мети будь-якими засобами, формує шаблонне мислення і поведінку.

Маніпулювання в неформальній сфері означає фальсифікацію заради завоювання визнання, симпатії. Таке маніпулювання є першим кроком до досягнення більш високих цілей (економічних, політичних, ідеологічних).

Одним з найбільш активних критиків філософії маніпуляцій є Е.Шостром. В своїй книзі «Анти-Карнегі» він стверджує, що сучасна людина – це маніпулятор, незріла особистість, яка прагне управляти собою і оточуючими, причому відноситься до людей, як до речей і не усвідомлює свою фальшивість. Маніпулятор – це вправний гравець з життям, який постійно прагне приховати свою порожню карту, але при цьому він позбавлений можливості насолоджуватись життям. Як альтернативу маніпулятору автор пропонує термін «актуалізатор», що означає природність людини, щирість її почуттів.

Сучасний маніпулятор розвивається, орієнтуючись на ринок, де людина – це річ, якою потрібно вміти керувати. Безумовно, справедливо стверджував Е.Фромм, що речі можна розділити, речами можна маніпулювати, не зашкоджуючи їх природі. Інша справа - людина: її не можна розділити, не порушуючи, не умертвляючи, не можна людиною маніпулювати, не завдаючи їй шкоди, не вбиваючи її.

Вчені називають такі основні психологічні причини, що спонукають людей використовувати маніпуляцію:

- невпевненість в собі,
- прагнення до влади, як альтернативи любові (Е.Фромм),

- ризик і невизначеність (Д.Бугенталь),
- потреба в схваленні (А.Елліс),
- страх перед відповідальністю і нерозуміння людей.

Крім зазначених, існують і інші психологічні причини маніпулювання. В будь-якому разі завжди присутнє неспівпадіння цілей сторін.

Реалізація намірів маніпулятора у всіх сферах життя здійснюється за допомогою використання ряду засобів маніпулювання. Найбільш поширені:

- чіплення ярликів: людину ототожнюють зі стереотипом – «ворог народу», «націоналіст», «червоний»,

- використання понять з невизначеним змістом: дається не характеристика сутності явища чи процесу, а лише його емоційна оцінка – «демократія», «права людини», «загальнолюдські цінності»,

- звернення до більшості: власна позиція підкріплюється «думкою більшості» – «за чисельними проханнями», «народ підтримує», «колектив вважає»,

- звертання до авторитета, значущої персони - класиків, рівня управління, реального посадовця і т.і.,

- ідентифікація себе з народом: формування іміджу простої людини за допомогою демонстративних дій, елементів поведінки, висловів, жестів.

Зазначені засоби впливу на індивідуальну і масову свідомість призводять до формування соціальних стереотипів.

Стівен Спенсер і Клод Стіл (1995) встановили, що існує феномен «вразливість по відношенню до стереотипів» – коли інші зі страхом чекають від вас поганої поведінки, ваша тривога може спонукати вас підтвердити ці побоювання.

Вчені проводили експерименти, в яких попереджали абітурієнтів про велику вірогідність не витримати вступні іспити до навчальних закладів представників національних меншин. Результати свідчили, що стереотип спрацьовував, негативно впливаючи на відповіді на іспитах, спонукаючи абітурієнтів звертатись до інших навчальних закладів. На протязі навчання у

студентів відмічалось зменшення зв'язку між показниками їх успішності і стереотипною самооцінкою. Тому вчені рекомендують в ході навчання ламати деструктивні стереотипи, максимально сприяти розвитку власного творчого потенціалу молодій людині, незалежно від раси, статі, соціального стану.

Західні психологи Д. Тернер і Г. Таджфел (1981-1991) розробили теорію соціальної ідентифікації, відповідно до якої люди, як суспільні істоти, стосовно оточуючих здійснюють операції категоризації, ідентифікації і порівняння.

Категоризація передбачає поділ всіх людей на певні категорії, ідентифікація – віднесення себе до якоїсь групи, порівняння – протиставлення своєї групи («ми») і всіх інших («вони»).

Відомо, що Я – концепція, усвідомлення того, ким людина є насправді, включає особистісну ідентичність (усвідомлення своїх особистісних якостей і установок) і соціальну ідентичність (усвідомлення причетності до якоїсь соціальної групи). Почуття «ми» підсилює Я – концепцію.

В свою чергу, соціальна ідентичність вимагає підкорення особистості груповим нормам. Як правило, люди згодні поступитися власними інтересами заради команди, сім'ї, нації. Чим важливішою для людей є соціальна ідентичність, чим тісніше вони пов'язані з групою, тим більш вираженими забобонами вони реагують на дії іншої групи. І ще одна закономірність: чим меншого власного успіху досягає індивід в роботі чи навчанні, тим сильнішою виявляється його ідентифікація з успіхами своєї групи.

«Фаворитизм» по відношенню до своєї групи може означати:

- любов до «нас»;
- негативне ставлення до «них»;
- одночасно і перше, і друге.

Поточні спостереження за поведінкою людей дозволяють стверджувати, що фаворитизм до своєї групи в нас все ж переважає нелюбов до інших груп, що можна оцінити як позитивне суспільне явище, особливо в складних трансформаційних процесах.

З терміном «соціальний стереотип» тісно пов'язаний термін «забобони»: як перший, так і другий передбачає негативну оцінку якоїсь групи чи явища. Тобто «забобони» – це невиправдано негативна установка по відношенню до групи і її членів. А установка – це відповідне поєднання почуттів, переконань і схильностей діяти так чи інакше.

Установки і поведінка складно пов'язані і взаємообумовлені, тому часто поведінка людей є більш красномовною, ніж їх внутрішні переконання.

Соціальними джерелами забобонів є:

- різниця в статусі;
- різниця в релігійних переконаннях;
- суб'єктивна пристрасність людей до своєї групи: «ми» – «вони»;
- інерційність мислення, викликана конформізмом;
- зацікавленість деяких соціальних інститутів, наприклад, політичних партій, в збереженні в масовій свідомості забобонів.

Різноманітність джерел зумовлює різноманітність функцій забобонів: вони захищають від невпевненості і внутрішнього конфлікту, допомагають усвідомити своє «Я», забезпечити соціальне визнання та інше.

Розглянемо, як забобони пов'язані з самооцінкою і соціальним статусом людини.

Твердження про те, що соціальна нерівність породжує забобони, має історичні корні. Давно відомо, що вони допомагали виправдати соціальну дискримінацію, домінуюче становище тих соціальних груп, яким належали багатство і влада. З іншого боку, соціальна нерівність закріплює забобони. Тобто реальна дійсність формує стереотипи і забобони, а ті, в свою чергу, створюють установки. Останні допомагають виправдати і раціонально пояснити як соціальні ролі, так і їх емоційне забарвлення (агресію, жорстокість).

Ті з людей, що визнають несправедливість соціальної нерівності, і при цьому зацікавлені в збереженні такого становища звертаються за допомогою до

релігії. Саме вона є “маскою” (Willam James, 1902), яка «божим промислом» здатна виправдати будь-яку жорстокість в світі людей [1, с. 423].

З давніх пір правителі використовували релігію для закріплення існуючого порядку. Американські вчені встановили, що у віруючих Південної Америки є більше расових забобонів, ніж у невіруючих; у представників традиційних конфесій християнства також більше забобонів, ніж у представників менш традиційних вірувань. Проте чіткої закономірності між забобонами і релігійністю до цих пір не встановлено: можна навести приклади як деструктивної ролі релігії (ку-клукс-клани), так і конструктивної (сучасний рух за громадянські права в Америці з участю духовенства). За висловом Г. Олпорта, «роль релігії парадоксальна. Вона створює забобони і знищує забобони» [1, с. 424].

Сформовані забобони в подальшому зберігаються по інерції. Якщо вони є соціально прийнятними, то значна кількість людей буде прагнути узгоджувати свою поведінку відповідно до забобонів, щоб подобатись оточуючим. Це явище тісно пов'язане з конформізмом: чим більш конформною є поведінка людини, тим більше вона знаходиться під впливом забобонів. І навпаки: чим більше нонконформною є поведінка, тим менше в неї забобонів.

Забобони часто одержують інституціональну підтримку в суспільстві. Так, вони можуть формуватись і закріплюватись через соціально-економічні, політичні, культурні установки, що існують в суспільстві. Група, яка усвідомлює своє політичне, економічне, соціальне положення, буде виправдовувати його за допомогою формування відповідної суспільної думки. Забобони також можуть викликати очікувану поведінку певних соціальних груп, провокувати соціальні конфлікти. При цьому часто негативну роль відіграють ЗМІ.

Одним з різновидів забобонів є марновірство. Його суть полягає в тому, що людина приписує ірраціональним силам здатність впливати на реальні події, сповіщати про них. Особливо поширені в масовій свідомості прикмети – певні явища, процеси чи ознаки об'єктів, нібито здатні прогнозувати події.

Стійкість забобонів і прикмет пояснюється тим, що люди схильні запам'ятовувати факти підтвердження прогнозів і забувати протилежні факти. З іншого боку, психологічно кожна людина прагне захиститися від невідомого і страшного, а віра в забобони і прикмети дає ілюзорну надію на захист нібито завдяки вступу людини в зговір з потойбічними силами.

Відомо, що сучасні умови суспільного життя вимагають підвищення рівня професійної підготовки спеціалістів всіх галузей. Виконання цієї вимоги неможливе без фундаментальної гуманізації освіти. В свою чергу, вирішення вказаної проблеми потребує формування загальної і професійної культури спеціаліста, в якій би домінували гуманітарні ідеали.

Вчені дійшли висновку, що ідеї гуманізації і гуманітаризації освіти є провідними в процесі її перебудови і удосконалення. В чому різниця між термінами «гуманізація» і «гуманітаризація»? Загальноприйнятною є думка, що «гуманізація» – це формування одночасно зі спеціальними знаннями широкої світоглядної культури і багатого духовного світу на основі органічного сприйняття загальнолюдських, моральних цінностей і етики індивідуальної відповідальності. «Гуманітаризація» – це удосконалення викладання і засвоєння в навчальних закладах суспільних наук, філософії, політології, соціології, психології, економіки, права з метою формування світогляду, використання ідей гуманізму в процесі виховання [2, с. 350].

Традиції гуманізму, як глобального загальнолюдського світосприйняття, мають давню історію. З часом розуміння його сутності змінювалось.

Гуманісти епохи Відродження зазначали, що тільки людина з університетською освітою і знаннями латинської мови має право вирішувати, що вірно, а що – ні, що морально, а що – аморально, що гуманно, а що – антигуманно. В сучасному розумінні гуманізм – це визнання цінності будь-якої людини як особистості, її права на розвиток і самореалізацію.

Гуманісти епохи Відродження також вважали, що освіта дає механічне засвоєння певних знань, вмінь, навичок, розвиває пам'ять, але не визначає

життєвий шлях. Вони мріяли про часи, коли буде панувати аристократична освіченість, олігархія.

В сучасному розумінні гуманізація освіти повинна забезпечувати потреби особистості і суспільства в зростанні інтелекту і культури, допомагати досягти гармонійного розвитку особистості.

Тому головною метою функціонування вищих навчальних закладів вважається виховання гармонійно розвиненої, здатної творчо мислити особистості, яка буде не тільки високопрофесійно виконувати свої обов'язки, а й ефективно реалізовуватиме гуманні функції в суспільстві, колективі, сім'ї. Для досягнення зазначеної мети необхідно забезпечити оволодіння студентами комплексом знань з соціально-психологічних і психолого-педагогічних дисциплін гуманітарного блоку. Тоді сформовані світогляд, переконання, установки безпосередньо будуть реалізовані в поведінці і діяльності людей.

Освіченість, розвиток культури, духовності повинні бути пріоритетними в виховному процесі. Це дасть людині головне – розуміння себе і інших.

В умовах високого динамізму трансформацій в суспільстві положення і рекомендації навчальних дисциплін не можуть бути визначеними раз назавжди. Вони коригуються відповідно до вимог часу і реального рівня підготовки студентів. В зв'язку з цим основний акцент при викладанні цих дисциплін слід робити на формуванні розвинутого мислення, здатності критично аналізувати нову інформацію, формувати обґрунтовану думку стосовно явищ і процесів в суспільстві, аргументовано робити висновки, творчо підходити до вирішення будь-яких проблем.

Таким чином, в процесі виховання сучасної особистості роль гуманітарних, суспільних дисциплін є провідною.

Література:

1. Майерс Д. Социальная психология. – СПб.: Питер, 2003. – 752 с.
2. Психология и педагогика. Уч. пос. / Под ред. А. Бодалёва. – М.: Изд-во Инст. Психотерапии, 2002. – 585 с.